Impact Factor-8.575 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

January-2023

(CCCLXXXVI) 386 (B)

75th YEARS OF INDIAN INDEPENDENCE

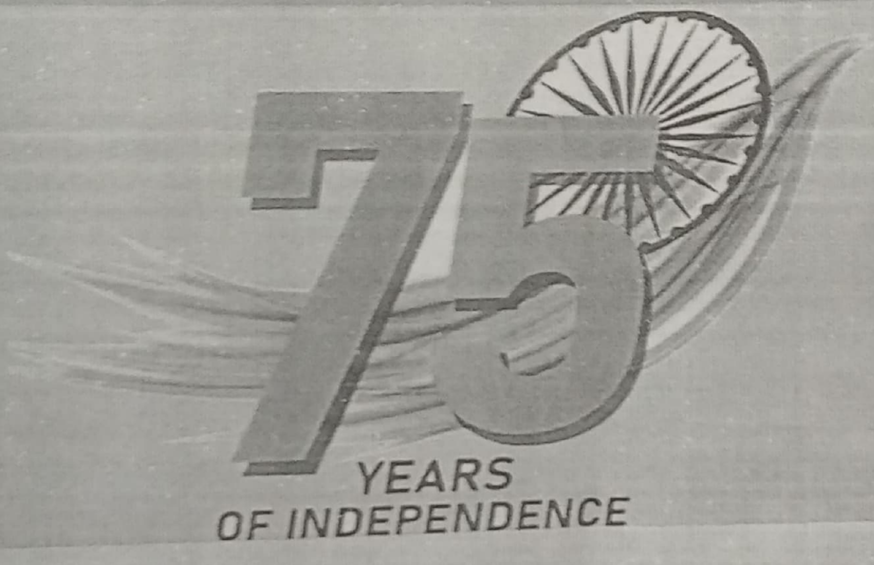

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Dr. Vilas Aghav
Officiating Principal
Associate Professor & Head
Department of Political Science.
Adarsh Mahavidyalaya, Hingoli Dist. Hingoli

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

Impact Factor-8.575 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

January-2023

(CCCLXXXVI) 386 (B)

75th YEARS OF INDIAN INDEPENDENCE

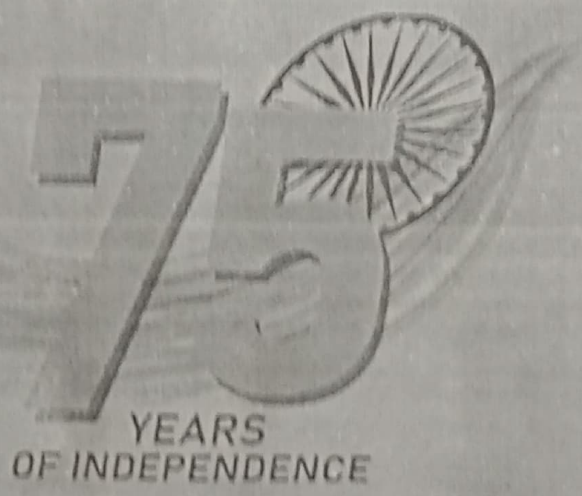

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor
Dr. Vilas Aghav
Officiating Principal
Associate Professor & Head
Department of Political Science,
Adarsh Mahavidyalaya, Hingoli Dist. Hingoli

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

B.Aadhar Peer Reviewed & Refereed Indexed Multidisciplinary International Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.575, Issue NO, (CCCLXXXVI) 386 B
ISSN : 2278-93
January 2023

20	भारतीय संविधानातील मानवी हक्क : एक ऐतिहासिक अवलोकन राजाराम रा पिंपळपल्ले	89
21	मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटना निरंजन केशवराव पतंगे , प्रा.डॉ.व्ही.आय.पाटील	93
22	दहशतवाद : लोकशाहीपुढील एक आव्हान प्रा. ज्ञानेश्वर बनसोडे , डॉ. महादेव गव्हाणे	98
23	भारतीय संघराज्याचे स्वरूप प्रा.पडोळे कोंडिबा रमेशराव	101
24	मानवीहक्कांच्या संरक्षणाची उपयोगिता आणि आवश्यकता डॉ. विलास सोमाजी पवार	104
25	भारतातील संसदीय लोकशाही प्रणाली डॉ. घन आनंद लक्ष्मीकांत	108
26	मूलभूत अधिकाराची भूमिका प्रा.डॉ.धुमाळे धोंडीराम कामाजी	113
27	ओबीसी राजकीय आरक्षण प्रा.डॉ.आंधळे बी.व्ही.	116
28	मुस्लिमांचा विकास : भ्रम आणि वास्तव पठाण मगबूलखान इस्माईलखान	119
29	स्वातंत्र्याच्या ७५ व्या वर्षी - मुलींच्या शिक्षणातील प्रमुख समस्या बालविवाह !! प्रा. डॉ. रंजीता डी.जाधव	128
30	ग्रामगीतेतील ग्राम प्रशासन आणि प्रासंगिकता डॉ. महेश्वर मंगनाळे	133
31	भारतीय संविधानातील स्त्रियांचे अधिकार आणि वास्तव : एक अभ्यास दलित सुभापराव कांबळे , प्रा. डॉ. दीपक धारवाडकर	136
32	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्रवादातील योगदान डॉ.मोगले राजेश दत्तात्रय	141
33	भारताचे बदलते परराष्ट्र धोरण डॉ. विद्या देविदास मालवणकर	144
34	भारतीय लोकशाहीतील मताधिकार आणि मतदाराचे वर्तन डॉ.सुखनंदन ढाले	147
35	भारतीय संविधानातील जीवित व व्यक्तिगत स्वातंत्र्याचा अधिकार - एक विश्लेषण प्रा. विजय रा. ढेंगळे	152
36	भारतीय संविधानाची काव्यात्म नाळ: 'संविधानाच्या स्वप्नातलं गाव डॉ.सुरेश भिमराव लेकुळे	156
37	भारतीय संविधानाची उपलब्धी डॉ. माधव कदम	160
38	भारतीय राज्यघटना निर्मीतीत दुर्गाबाई देशमुख यांचे योगदान प्रा. विश्वघजीत हणमंतराव जाधव	162
39	ग्रामीण विकास विषयक अण्णा हजारे यांच्या विचारांचा आढावा डॉ. आकाश शेपराव वांगर	164

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

Shivaji College Hingoli Dist. Hingoli

B.Aadhar Peer-Reviewed & Refereed Indexed Multidisciplinary International Research Journal
Impact Factor -(SJIF) –8.575, Issue NO, (CCCLXXXVI) 386- B
ISSN : 2278-9308
January 2023

भारतीय लोकशाहीतील मताधिकार आणि मतदाराचे वर्तन

डॉ.सुखनंदन ढाले
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख शिवाजी कॉलेज, हिंगोली,मो : ९८२२६९८८१, Email id : dhalesu@gmail.com ,

सारांश (Abstract) :

संज्ञा (Keyword) : लोकशाही, मतदार, प्रौढ मताधिकार, निवडणुक, प्रातिनिधिक लोकशाही, मतदार वर्तन

स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर अत्यंत विविधतापूर्ण अशा समाजातून एक राष्ट्र उभे करण्याचे जबरदस्त आव्हान आपल्यासमोर होते. ही नव्या राष्ट्राची उभारणी लोकशाही पद्धतीने करायची होती. पूर्वीपासूनच राजकीयदृष्ट्या भारताचे स्वरूप संकीर्ण असे होते. ब्रिटिशांच्या काळातही एक तृतीयांश भारत ५६० लहान-मोठ्या राज्यांत विभागलेला होता. इंग्रजांचे भारतावर अधिपत्य होते. परंतु आधुनिक अर्थाने भारत हे एक राष्ट्र नव्हते. विविध भागात राहणाऱ्या लोकांचे राजकीय अनुभव आणि जाण जाणिवांमध्ये फरक होता. धर्मभेद, प्रांतभेद, भाषाभेद या गोष्टीदेखील प्रकर्षाने लक्षात येण्यासारख्या होत्या. स्वातंत्र्य चळवळीने या सर्वांना एकत्र आणले आणि एकसंघ राष्ट्राची उभारणी या समान ध्येय परस्परांशी बांधून ठेवले. स्वातंत्र्यानंतर एक राष्ट्र म्हणून त्यांच्यातील राष्ट्रीयत्वाची जाणीव दमूल करण्यासाठी समान नागरिकत्व, समान संविधान समानप्रतीके व राष्ट्रगीत इत्यादी) याबरोबरच सर्वांना समान मताधिकार याचा उपयोग निश्चितपणे झाला. एका व्यापक राष्ट्राचा नागरिक म्हणून त्यांना हा अधिकार देण्यात आल्याची जाणीव त्यांच्यात निर्माण झाली. आपल्यातील धर्मभेद, प्रांतभेद, भाषाभेद किंवा राजकीय जाणिवातील तफावत हे काहीही आपल्या राजकीय प्रक्रियेत सहभागी होण्याच्या आड येत नाहीत, कारण आपण सर्व एका राष्ट्राचे नागरिक आहोत असा विश्वासच मताधिकाराने त्यांना दिला. या अर्थाने राष्ट्रीय एकात्मता साधण्याचे एक साधन म्हणून मताधिकाराचा विचार महत्त्वाचा ठरतो.

उद्देश :

1. लोकशाही व्यवस्थेतील लोकांच्या राजकीय सहभागाचा अभ्यास करणे.
2. लोकशाही व्यवस्थेतील मतदान प्रक्रीयेचा अभ्यास करणे.
3. भारतातील मतदार वर्तनावर प्रभाव टाकणा-या मतदान घटकांचा अभ्यास करणे.

गृहीतके :

1. लोकशाही व्यवस्थेत मतदान हा राजकीय सहभागाचा एक महत्त्वाचा व मूलभूत भाग आहे.
2. लोकशाही व्यवस्थेत शासनकर्ते मतदान प्रक्रीयेद्वारा स्वतःला व एकूणच सर्व शासनसंस्थेला वेळोवेळी अधिमान्यता मिळवून घेतात.
3. भारतातील मतदार वर्तनावर अनेक मतदान घटकांचा प्रभाव पडतो.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत पेपर वर्णनात्मक विश्लेषणात्मक आहे. त्यात वापरलेली तथ्ये दुयम स्त्रोताकडून संकलीत केली आहेत.

प्रस्तावना

लोकशाही म्हणजे लोकांचे राज्य, लोकांनी स्वतः वर करायचे राज्य. एखाद्या राजाने हुकूमशाहाने किंवा मूठभर लोकांनी चालवलेले राज्य नव्हे. मतदार अनेक मार्गांनी आपण या निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत सहभागी होत असतो. मतदान हा अशा सहभागाचा एक महत्त्वाचा व मूलभूत भाग आहे. मतदाराचे वर्तन म्हणजे मतदान कोणत्या निकषांवर केले जाते किंवा कोणत्या घटकांचा मतदानावर प्रभाव पडतो, त्याचा अभ्यास होय. मतदार वेळोवेळी शासनकर्त्यांची निवड करतात. याचाच दुसरा अर्थ असाही आहे की, शासन राबवणारे पक्ष आणि राजकीय नेते या प्रक्रियेतून स्वतःला व एकूणच सर्व शासनसंस्थेला वेळोवेळी अधिमान्यता मिळवून घेतात. शासनावर मतदारांचा अंकुश राहतो. कारण आपण सत्तेचा, अधिकाराचा दुरुपयोग केल्यास पुढील निवडणुकीत आपल्या हातची सत्ता गमावली जाण्याचे भय सत्ताधाऱ्यांना असते. स्वतः च्या बदलत्या गरजा व आकांक्षा जर सत्तारूढ पक्ष पूर्ण करू शकत नसेल तर लोक त्याऐवजी दुसऱ्या पक्षाला सत्तारूढ करू शकतात. लोकशाही म्हणजे शांततापूर्ण मार्गाने परीवर्तन होय.

आपली लोकशाही प्रातिनिधिक लोकशाही' आहे. आकारमान व लोकसंख्या या दृष्टीने भारत हे एक मोठे राष्ट्र आहे. येथे समान हितसंबंध असलेल्या लोकांचे अनेक गट आहेत आणि त्यांचे परस्परसंबंध अत्यंत गुंतागुंतीचे आहेत.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

B.Aadhar' Peer-Reviewed & Refereed Indexed Multidisciplinary International Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.575, Issue NO, (CCCLXXXVI) 386- B
ISSN : 2278-9308
January, 2023

Principal
Shivaji College
Hingoli

...चा राज्यकारभार पूर्ण सहमतीच्या आधारे किंवा एकाने चालणे शक्य नाही. सर्व लोकांना सर्व प्रश्नांवर सर्व केळेला सहभाग घेणे शक्य नसते. म्हणून लोकांना आपल्या इच्छा-आकांक्षा आणि हितसंबंध आपल्या प्रतिनिधींच्या व्यक्त कराव्या लागतात. प्रतिनिधींची निवड करण्यासाठी मतदान प्रक्रीया मान्य केलेली आहे. लोकांनी निवडणुकीद्वारे आपल्या प्रतिनिधींना दिलेले आदेश आणि ते आदेश देणारा नागरिक म्हणजे मतदार होय. आपल्या संविधानातील १५ व्या प्रकरणातील अनुच्छेद ३२६ मध्ये स्पष्ट तरतूद केलेली आहे. यानुसार केंद्र पातळीवर लोकसभेच्या आणि राज्य स्तरावर विधानसभेच्या निवडणुका प्रौढ सार्वत्रिक मताधिकाराच्या तत्वावर होतील. वयाची १८ वर्षे पूर्ण असलेल्या कोणत्याही भारतीय नागरिकाला कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव न करता मताधिकार दिलेला आहे. मूळ तरतुदीमध्ये ही वयोमर्यादा २१ वर्षे होती परंतु १९८९ साली संसदेने केलेल्या ६२ व्या घटना दुरुस्तीने ही वयोमर्यादा १८ वर्षापर्यंत खाली आणलेली आहे.[1] आपल्या संविधानाची अंमलबजावणी सुरू झाल्यानंतर विधिमंडळांनी केलेल्या कायद्यानुसार हे सार्वत्रिक मताधिकाराचे तत्त्व अन्य स्तरांवर कार्य करणाऱ्या लोकशाही स्वराज्य संस्थांसंदर्भातील स्वीकारले गेले. आज अगदी ग्रामस्तरावरील स्थानिक स्वराज्य संस्थेची निवडणूकसुद्धा प्रौढ सार्वत्रिक मताधिकाराच्या तत्वावर घेतली जाते. अशा रितीने लोकांना स्थानिक पातळीपासून ते राष्ट्रीय पातळीपर्यंत कार्य करणाऱ्या संस्थांचा कारभार आपल्या प्रतिनिधींच्या मार्फत चालवण्याची संधी मिळते.सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक व राजकीय अशा अनेक अंगांनी हा समाज विभागलेला आहे. या विभागलेल्या समाजातील सर्व गटांचे, सर्व व्यक्तींचे रास्त न्याय आणि लोकशाही हितसंबंध जपत जपत अंतिमतः आपल्याला स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व सामाजिक न्याय यावर आधारलेला एकात्म राजकीय समाज निर्माण करायचा आहे. म्हणूनच मताधिकाराच्या बाबतीत वरील प्रकारच्या भेदाभेदांचा विचार न करता सर्वांना एका नव्या समाजाचे घाईक म्हणून मतदानाचा अधिकार समान पायावर उपलब्ध करून दिलेला आहे. अशा रितीने आपल्या संविधानाने लोकांच्या बाबतीत कोणताही अपवाद न करता सर्व लोकांवर पूर्ण विश्वास व्यक्त केलेला आहे आणि हा विश्वासच भारतीय लोकशाहीचा पाया आहे.

मतदार वर्तनाचा अर्थ :

सेफॉलॉजी (मतदार वर्तन शास्त्र किंवा मतदान पद्धतीशास्त्र) ही राज्यशास्त्र विषयाची शाखा असून यात मतदान पद्धतीचा कुल, मतदार वर्तनाचा शास्त्रीय अभ्यास केला जातो. अमेरिकेतील राज्यशास्त्रज्ञांनी आणि राजकीय समाजशास्त्रज्ञांनी ही नवी प्रचलित केली आहे. मतदानाच्या ऐतिहासिक नोंदी किमान ग्रीक नगरांच्या काळापर्यंत आहेत. मतदान पद्धतीच्या अभ्यासासाठीच आधुनिक शब्द सेफॉलॉजी' (मतदान पद्धती शास्त्र किंवा मतदार वर्तनशास्त्र) सेफॉस या अभिजात ग्रीक शब्दापासून आला आहे.[2] मतदार वर्तनाविषयीच्या व्याख्या अनेक अभ्यासकांच्या आहेत.यापैकी काही अभ्यासकांच्या व्याख्या पुढीलप्रमाणे आहेत.

घली आणि रिग्ज:

"सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये लोक कसे मतदान करतात आणि तसे मतदान करण्याची कारणे समजून मतदाराचे वर्तन होय."

गॉर्डन मार्शल :

"मतदान पद्धतीमध्ये लोकांच्या मतदानाचे निकष आणि असे मतदान करण्याच्या त्यांच्या निर्णयप्रक्रिया यांचे अध्ययन केले जाते"[3]

ओंद्रनाम कुलविधू :

"समाज व देश यां संदर्भातील विविध मुद्दे व प्रश्न या बाबत मतदारांची आवड-निवड, पर्याय, विचारधारा, ध्येय, विषय, सहमती आणि कार्यक्रम यांचा अभ्यास म्हणजे मतदाराच्या वर्तनाचा अभ्यास होय."[4]

स्टीफन वॉलवाय :

मतदाराच्या वर्तनाच्या अभ्यासामध्ये व्यक्तीची मानसिक जडणघडण आणि त्याचा राजकीय व्यवहार तसेच त्या प्रक्रिया व त्याचा निवडणुकीवर होणार प्रभाव याबाबत संख्यात्मक प्रणाली यांचे विश्लेषण केले जाते.[5]

मतदार वर्तन निश्चित करणारे घटक

भारतीय समाजाचे स्वरूप व घडण अतिशय वैविध्यपूर्ण आहे. त्यामुळे भारतातील मतदार वर्तनावर मतदान घटकाचा प्रभाव पडतो. या निरनिराळ्या घटकांचे दोन मुख्य भाग पडतात- सामाजिक-आर्थिक घटक आणि राजकीय घटक. जात हा मतदाराच्या वर्तनावर किंवा मतदान पद्धतीवर प्रभाव पाडणारा महत्त्वाचा घटक आहे. आणि राजकारणात जातीयता ही भारतीय राजकारणाची खास वैशिष्ट्ये आहेत. "भारतीय राजकारण जातीय राजकारण झाले आहे" असे रजनी कोठारी यांनी म्हटले आहे.[6] निवडणुकीचे डावपेच स्पष्टिकरण राजकीय पक्ष विचारात घेतात. भारतामधील मतदान पद्धतीमध्ये जात या घटकाची भूमिका पाहिल्या जात याने समर्थक रीतीने बर्हिजाती पातळीवर, अंतर्गत भागात जातीय ऐक्य हा मतदान पद्धतीचा सर्वात महत्त्वाचा घटक आहे. मतदारांवर...

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli Dist. Hingoli

Aadhar Peer Reviewed & Referred Indexed Multidisciplinary International Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -8.575, Issue NO, (CCCLXXXVI) 386-B
ISSN : 2278-9308
January, 2024

मोठ [illegible] तील मान्यवर सदस्यांना तरी मत [illegible] असतील त्या पक्षाला मत देतात. मात्र आंतरजातीय वृत्ती [illegible] पद्धतीवर प्रभाव टाकणारा महत्त्वाचा घटक असतो. धर्म हा मतदान पद्धतीवर [illegible] घटक आहे. राजकीय पक्ष सांप्रदाय आणि मतदारांच्या धार्मिक भावनांना [illegible] धर्माचे राजकारण वाढले आहे. देश असला तरी निवडणुकीच्या राजकारणात [illegible] प्रभावाकडे दुर्लक्ष करीत नाही. भाषा हा सुद्धा लोकांच्या मतदान पद्धतीवर [illegible] एक घटक आहे. राजकीय पक्ष लोकांच्या भाषिक भावना [illegible] आणि त्यांचे निर्णय प्रभावित [illegible] करतात. झालेली भाषावार प्रांतरचना यातून भारतीय राजकारणातील भाषा [illegible] तमिळ आणि आंध्र प्रदेशामध्ये टीडीपी यांसारख्या काही राजकीय पक्षांची [illegible] प्रादेशिकवाद व उपप्रादेशिकवाद यांची मतदान पद्धतीमध्ये महत्त्वाची भूमिका असते. [illegible] राज्यांमध्ये प्रादेशिक पक्ष उदयाला आले व त्यांचे स्थान पक्के झाले. हे क्षेत्रीय पक्ष प्रादेशिक [illegible] भावनांना आवाहन करतात. कधीकधी फुटीरतावादी पक्ष निवडणुकीवर बहिष्कार [illegible] व्यक्तिमत्त्वाची मतदान पद्धतीमध्ये महत्त्वाची भूमिका असते. त्यामुळे नेहरू, इंदिरा गांधी, राजीव गांधी, [illegible] नारायण, अटल बिहारी वाजपेयी आणि नरेंद्र मोदी यांसारख्या उत्तुंग व्यक्ति भारतीय राजकारणात [illegible] प्रभावाचा त्यांच्या पक्षांना लक्षणीय फायदा झाला व त्यांच्या प्रभावामुळे लोकांनी त्यांच्या पक्षास मोठ्या प्रमाणावर मते दिली. वरसुद्धा प्रादेशिक पक्षनेत्यांच्या प्रभावी व्यक्तिमत्त्वाचा निवडणुकीत त्यांच्या पक्षांना [illegible] मतदान पद्धती विशद करताना 'पैसा' या घटकाची भूमिका दुर्लक्षून चालणार नाही. निवडणूक [illegible] तरी निवडणुकीवर कोट्यवधी रुपये खर्च होतात. मताच्या बदल्यात लोक पैसे, दारू किंवा वस्तू यांची [illegible] पैशांच्या मोबदल्यात मुक्तपणे मते दिली जातात. मात्र केवळ सामान्य परिस्थितीत पैशाचा मतदारांच्या [illegible] प्रभाव पडू 'लाट' असताना नाही. प्रति क्रास याने समर्पक पद्धतीने 'लाट' असलेल्या निवडणुकीचे [illegible] स्पष्टीकरण दिले आहे. जेव्हा मतदारांमध्ये एकाच दिशेने किंवा एका राष्ट्रीय पक्षाकडे व त्याच्या नेत्याकडे [illegible] लागतो तिला लाट असलेली निवडणूक म्हणता ही अशी लाट येणे एखाद्या मुद्द्यावर किंवा [illegible] आधारित असते आणि स्थानिक गणिते आणि वृत्ती यांच्या जाऊन जसजसा [illegible] प्रसार होत जातो तसेतसे विशिष्ट बांधिलकी नसलेले व निर्णय [illegible] मतदार त्याच दिशेने जाऊ लागतात.

निवडणुकीपूर्वी प्रत्येक राजकीय पक्ष आपला निवडणूक जाहीरनामा प्रसिद्ध करतो. [illegible] आश्वासने दिलेली असतात. मतदार सत्तारूढ पक्षाचे कार्य त्यांच्या जाहीरनाम्याशी पडताळून पाहतात. [illegible] झालेल्या काँग्रेस पक्षाच्या पराभवावरून आणि १९८० मध्ये आलेल्या जनता पक्षाच्या पराभवावरून [illegible] की सत्तारूढ पक्षाने केलेल्या कामाचा (किंवा त्यांच्या अपयशाचा) मतदार वर्तनावर परिणाम होतो. [illegible] कामाविषयी मतदार समाधानी सत्ताधारी पक्षाच्या विरोधात जनमत तयार होते. हा घटक मतदार वर्तनावर प्रभाव टाकतो. राजकीय पक्षाशी वैयक्तिक व भावनिक संबंध हा मतदार वर्तनावर प्रभाव पाडणारा महत्त्वाचा घटक असतो. विशिष्ट पक्षाशी संबंधित असतात ते पक्षाने कार्य केले असो वा नसो त्याच पक्षाला मत देतात. [illegible] च्या पक्षनिष्ठा असलेल्या लोकांच्या संख्येत घट झाली आहे.[8] भारतीय मतदारांच्या वर्तनावर प्रभाव टाकणारे [illegible] अनेकविध घटक हे खालीलप्रमाणे- नेत्याचा वृत्त, प्रचार, घोटाळा अथवा निवडणुकीपूर्वी [illegible] चलनवाढ, अन्नधान्याचा तुटवडा, बेरोजगारी अशी निवडणुकीच्या वेळी असलेली आर्थिक परिस्थिती, [illegible] शिक्षण, कुटुंब व नातेसंबंध, उमेदवाराची विचारधारा, निवडणुकीचा प्रचार, राजकीय [illegible] घटकांचा प्रभाव पडतो.

मतदान पद्धतीचे महत्त्व

भारतीय समाज केवळ विविधतापूर्ण होता असे नाही, तर तो विषमतेवर आधारलेला होता. [illegible] खऱ्या अर्थाने लोकशाही स्थिर होण्यासाठी स्वातंत्र्य, समता व न्यायाच्या तत्त्वांचा [illegible] या देशातील बहुसंख्य लोक शोषित, दरिद्री व वंचित आहेत. त्यांना [illegible] अपतीभोवतीच परंपरागत विषमतेवर आधारलेले समाज जीवन [illegible] शकतो, असा विश्वास त्यांच्यात निर्माण झाला. व्यक्तिगत स्तरावर आणि समाजाच्या [illegible] व्यापक परिवर्तनाचे साधन व मताधिकाराच्या रूपाने त्यांना मिळाले.

लोकशाही हा एक केवळ शासन प्रकार नाही, [illegible] समाजरोबरच ती त्याच्या सामाजिक व आर्थिक अंगाशीदेखील निगडित आहे. [illegible] आणि विकसित करण्यापुरता हा विचार मर्यादित नाही तर संपूर्ण [illegible]

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli Dist. Hingoli

न्याय या तत्वांनी परिपूर्ण करण्याचा तो एक विचार आहे. याचाच दुसरा अर्थ असा की, हा सहिष्णुतेचा आणि सहजीवनाचा विचार आहे. आपल्यामध्ये मुळातच आपण एकत्र राहावे, एकमेकांना मदत करत करत आपले आयुष्य व्यतीत करावे यासारख्या वृत्ती असतात. त्यांचे संवर्धन करणे आवश्यक असते आणि अशा वृत्तीच्या संवर्धनाला लोकशाहीत अनुकूल वातावरण निर्माण होत असते. म्हणून लोकशाही हीदेखील एक वृत्ती किंवा जीवनमार्ग म्हणून मान्य केलेला आहे. हा मानवी विकासाचा पाया आहे.[9] यातूनच शांततामय सहजीवनावर आधारित नवा समाज निर्माण होतो हे कार्यो सताधारी शासनकर्ता सहभाग असणे आवश्यक असते. आपल्याला मिळवून देणारे मताधिकार हे महत्वाचे साधन आहे.

मताधिकारामध्ये नागरिकांचा शासन बदलण्याचा अधिकार स्पष्टच आहे. आपल्या गरजा, इच्छा, आकांक्षा पूर्ण कण्यासाठी शासनाने कार्य करावे अशी सर्वसामान्य नागरिकाची अपेक्षा असते. कालमानाप्रमाणे आपल्या गरजा, इच्छा, आकांक्षा यात बदल घडून येत असतो. म्हणून बदलत्या परिस्थितीशी सुसंगत शासन असावे असा प्रयत्न नागरिकांकडून होत असतो. या त्यांच्या प्रयत्नात मताधिकार साहाय्यभूत ठरतो. मताधिकाराने नागरिक शासनात जो बदल घडवून आणला त्याची दोन वैशिष्ट्ये आहेत. पहिले वैशिष्ट्य म्हणजे लोक मतपेटीद्वारे शासन शासन अधिमान्यता देत असतात. त्यांनी पुढील ठरावीक काळासाठी राज्य चालवावे यासाठी लोक त्यांना पाठिंबा देत असतात. लोकांच्या या पाठिंब्यावरच त्यांचे नेते आपली धोरणे व कार्यक्रम म्हणून मताधिकार हे शासनसंस्थेच्या शासनाच्या सत्तारूढ पक्ष व त्यांचे नेते यांच्या अधिमान्यतेचे एक मुख्य साधन आहे, हे आपण लक्षात घेतले पाहिजे.

शासनबदलाच्या या प्रक्रियेचे दुसरे वैशिष्ट्य हे आहे की, हे परिवर्तन शांततामय मार्गाने होत असते. बदलाची ही प्रक्रिया वेगवेगळ्या शासनप्रकारात वेगवेगळ्या स्वरूपात येत असते. उदाहरणार्थ हुकूमशाहीत किंवा जुलमी राजच्याविरोधात बदल घडवून आणण्याची लोकांची इच्छा हिंसक मारानि, संपूर्ण जीवन विस्कळीत करण्याच्या स्वरूपात स्पष्ट होते. यालाच आपण 'क्रान्ती' असे परंतु लोकशाही म्हणजे शांततामय बदल घडवून आणणारी अखंड प्रक्रिया आहे. ठरावीक कालावधीनंतर नियमाप्रमाणे घेतल्या जाणा। या पद्धतीचे वैशिष्ट्य आहे आणि मताधिकार हे लोकांच्या हाती असलेले बदल घडवून आणण्याचे हत्यार आहे. आपणही केंद्रीय स्तरावर अशा स्वरूपाचे शांततामय परिवर्तन १२००, १९८० १९८९ च्या लोकसभा निवडणुकीतून घडवून आणलेले आहेत.[10]

लोकशाहीमध्ये ज्या पक्षाचे बहुमत असते तो पक्ष सत्ता वाणतो. ज्या पक्षाला बहुमत नसते तो विरोधी पक्ष म्हणून लोकांच्यातर्फे सत्ताधाऱ्यांवर अंकुश ठेवण्याचे कार्य करत असतो. अल्पमतमाच्या वेगवेगळ्या पद्धत देशांत आहेत. भारतीय राज्यव्यवस्थेत विधिमंडळातील लोकप्रतिनिधींच्या सभागृहात ज्या पक्षाला निम्म्यापेक्षा अधिक जागा मिळालेल्या असतात किंवा निम्म्यापेक्षा जास्त सदस्यांचा पाठिंबा असतो तो पक्ष सत्ताधारी बनतो. म्हणजे सरकार चालवण्यासाठी केन्द्रस्तरावर लोकसभेत आणि राज्यस्तरावर विधानसभेत बहुमताचा पाठिंबा असावा लागतो. हे बहुमत किंवा अल्पमत साचेबंद किंवा कप्पेबंद नसते; म्हणजे ते धर्म किंवा जात यांसारख्या घटकांवर अवलंबून नसते.[11] निवडणुकीत मतदार आपल्या मताधिकाराचा वापर करून है ठरवत असतो. मतदार कोणा एका राजकीय पक्षाला बांधलेला नसतो. लोक आपली मते बदलत असतात. प्रत्येक निवडणुकीत मतदार आपले मत नव्याने बनवत असतो आणि मतदानाच्या माध्यमातून व्यक्त करत असतो. बदलत्या परिस्थितीनुसार नवे प्रश्न लोकांपुढे येतात व त्याचा विचार करून लोक मतदान करतात. त्यातून त्यांचा पाठिंबा कोणाला आहे हे स्पष्ट होते. या लोकांचे मत बनवण्याच्या प्रक्रियेत विविध राजकीय पक्ष प्रचाराद्वारे आपली भूमिका लोकांपुढे मांडतात. याचा लोकां आपले मत बनवण्यात उपयोग होतो. या प्रक्रियेत लोकशाहीला अभिप्रेत असणारे सहिष्णुतेचे वातावरण निर्माण व्हावे ही अपेक्षा असते. लोकशाहीत मतभिन्नतेला वाव असतो; तरीदेखील शेवटी राज्य कसे चालावे, कोणी चालवावे यासाठी किमान सहमतीची आवश्यकता असते. अशी सहमती परस्पर विचारविनिमयाने, वाटाघाटीने फारसे न ताणता, देवघेवीच्या मार्गाने व एकमेकांशी संवाद साधून निर्माण केली जाते. यातून राजकीय वातावरणात एक प्रकारचा खुलेपणा मोकळेपणा निर्माण होतो. आपल्या भारतासारख्या खंडप्राय आणि विविध हितसंबंधी गटांचे अस्तित्व असलेल्या विविधतापूर्ण देशात तर अ खुलेपणाचे फार मोठे महत्त्व आहे. हा खुलेपणा कायम टिकवून धरण्यासाठी लोकांमध्ये एक विश्वास जागता राहावा लागतो आणि हे कार्य मताधिकारामुळे शक्य होते. मताधिकारामुळे सर्व नागरिकांना समान दर्जा मिळतो व ते सर्वजणात परस्परांशी समान पातळीवरून संवाद करू शकतात.लोकशाही राज्यात त्रिविध हितसंबंधी गटात राजकीय स्पर्धा अभिप्रेत असते.[12] प्रत्येक गट एका बाजूला राजकीय आपतेहितसंबंध सुरक्षित ठेवण्याचा प्रयत्न करतो आणि त्याचवेळी एकसंध राजकीय समाजाचा घटक म्हणून एकोप्याने नांदतो, टिकून राहतो आणि तो त्या राजकीय समाजाचा विकास घडवून आणण्याचे कामही करत असतो.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

Shivaji College Hingoli Dist. Hingoli

निष्कर्ष

1. राजकीय पक्षाशी वैयक्तिक व भावनिक संबंध हा मतदार वर्तनावर प्रभाव पाडणारा महत्त्वाचा घटक असतो.
2. जात, धर्म, भाषा, प्रांत, पैसा मतदारांच्या वर्तनावर किंवा मतदान पद्धतीवर प्रभाव पाडणारे महत्त्वाचे घटक आहे.
3. सत्तारूढ पक्षाने केलेल्या कामाचा किंवा त्यांच्या अपयशाचा मतदार वर्तनावर परिणाम होतो.
4. राजकीय सामाजीकरणाची प्रक्रिया समजून घेण्यास साहाय्य होते.
5. उन्नयु तसेच सर्वसामान्यांनी लोकशाही हे मूल्य म्हणून आत्मसात केले आहे का याचे परीक्षण करण्यास मदत होते.
6. प्रत्येक निवडणुकीत मतदार आपले मत नव्याने ठरवत असतो आणि मतदानाच्या माध्यमातून व्यक्त करत असतो.
7. मताधिकारामुळे सर्व नागरिकांना समान दर्जा मिळतो व ते सर्वजणात परस्परांशी समान पातळीवरून संवाद करू शकतात

समारोप

भारतात प्रातिनिधिक लोकशाही आहे. शासन कसे असावे याबाबत निवडणुकीद्वारा लोकांनी प्रतिनिधींना दिलेले आदेश म्हणजे मतदान. हे आदेश देणारा नागरिक म्हणजे मतदार वयाची १८ वर्षे पूर्ण असलेल्या कोणाही भारतीय नागरिकाला भेदभाव न करता संविधानाने मताधिकार दिलेला आहे. प्रौढ सार्वत्रिक मताधिकाराचे तत्त्व गावपातळीपासून राष्ट्रीय स्तरापर्यंत स्वीकारलेले आहे. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व सामाजिक न्याय यांवर आधारलेला लोकशाही समाज निर्माण करण्याचा एक संकल्प म्हणजे आपले संविधान, आपल्या देशात सत्ता अंतिमतः लोकांपाशी आहे: सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकाराच्या तत्त्वाद्वारे आपल्या विस्तीर्ण समाजातील सर्व लोकांवर व्यक्त करण्यात आलेला विश्वास म्हणजे भारतीय लोकशाहीचा पाया होय. मताधिकार हे राष्ट्रीय एकात्मता साधण्याचे मूलभूत साधन आहे. तसेच ते नवसमाजाच्या उभारणीचे, व्यापक परिवर्तनाचे साधन आहे. व्यापक लोकशाही समाजव्यवस्था उभी करण्याच्या प्रक्रियेत सहभागी होण्याची संधी मिळवून देणारे ते साधन आहे. लोक मतपेटीद्वारे शासन बदलू शकतात. हे परिवर्तन शांततामय मार्गाने होते. प्रौढ सार्वत्रिक मताधिकारामुळे खुले भयमुक्त वातावरण निर्माण होते व त्यामुळे सार्वभौम नागरिकाला राजकीय निवडीचे स्वातंत्र्य मिळू शकते. निवडणुकांसाठी खुले निःपक्षपाती वातावरण असावे यासाठी संविधानाने स्वतंत्र निर्वाचन आयोगाची व्यवस्था केलेली आहे. भारतातील सार्वत्रिक निवडणुकांचा अभ्यास केल्यास असे आढळते की, राजकीय सहभागाचे प्रमाण वाढत आहे व नागरिकांच्या राजकीय प्रगल्भतेत वाढ होत गेली आहे. मतदारा स्वरूप बदलत गेले.

संदर्भसुची

1. Subrahmanya K.N.,(1984.) Development of Politics in India, Deep and Deep Publications, New Delhi. 78
2. डेव्हिड रॉबर्टसन, (१९९१) द पेंग्विन डिक्शनरी ऑफ पॉलिटिक्स, २ री आवृत्ती,485.
3. गॉर्डन मार्शल, (२००४), ऑक्सफोर्ड डिक्शनरी ऑफ सोशिऑलॉजी, पहिली भारतीय आवृत्ती, पृष्ठ 696.
4. ऑइनाम कुलविधू, इलेक्टोरल पॉलिटिक्स इन मणिपूर, १९८०-१९९५ (मणिपूर विद्यापीठाला सादर केलेला पीएचडीचा अप्रकाशित प्रबंध, १९९८).
5. स्टीफन एल. वॉसबाय, (१९७२)पोलीटिकल सायन्स- द डिसिप्लिन अँड इट्स डायमेन्शन्स, सायंटिफिक बुक एजन्सी, कोलकाता,308.
6. रजनी कोठारी, जात आणि भारतातील राजकारण' दिल्ली, अजंता प्रकाशन,28
7. पॉल आर. ब्रास, द पॉलिटिक्स ऑफ इंडिया सिन्स इंडिपेन्डन्स, आवृत्ती२, केंब्रिज युनिव्हर्सिटी प्रेस, 27
8. सोहोनी श्री. प.,(१९६८), लोकशाही विकेंद्रीकरण, पुणे, समाजप्रबोधन संस्था, 42
9. Dr. R.S. Rajput, Dr. D.R. Meghe, Panchayati Raj in India, Democracy at Gross Roots, Deep and Deep Publication, New Delhi.48
10. Moin Shakir, Religion State and Politics in India, Ajanta Publication, New Delhi,115
11. Shinde J.P., Problems of Indian Democracy'and National Integration, Kailash Publication, Aurangabad.64
12. देशपांडे एम.डी., (१९८९)पंचायत राज्य परिवर्तनाचे नवे पर्व, प्रबोधन प्रकाशन, इचलकरंजी,67

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli